

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

УДК [347.61/.64 : 37.018] (477)

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.5.6>

УДОСКОНАЛЕННЯ ВИКЛАДАННЯ СІМЕЙНОГО ПРАВА



Красицька Лариса Василівна,

доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу забезпечення інтеграції
академічної та університетської правової науки
та розвитку юридичної освіти
Київського регіонального центру
Національної академії правових наук України

Стаття присвячена визначенню чинників, які впливають на викладання сімейного права. Аргументовано, що ґрунтовні теоретичні знання в галузі сімейного права та практичні навички юридичної аргументації щодо спорів, що виникають із сімейних правовідносин, сприяють забезпеченню ефективного захисту порушеного сімейного права чи інтересу учасника сімейних правовідносин. Автором доведено, що вдосконалення викладання сімейного права у сучасних умовах реформування вищої юридичної освіти має відбуватися з урахуванням таких чинників. По-перше, сімейне право є галуззю приватного права, тому доцільно розглянути правове регулювання певних сімейних відносин у контексті можливості субсидіарного застосування норм Цивільного кодексу України до регулювання цих відносин. По-друге, особливу увагу доцільно приділити джерелам сімейного права та питанню дії сімейного законодавства в часі, зокрема, обов'язково необхідно проаналізувати міжнародні договори України, що регулюють сімейні відносини, рішення Європейського суду з прав людини у справах щодо захисту права на повагу до приватного і сімейного життя. Доцільним є аналіз постанов Верховного Суду, які не є джерелами права, проте суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладених у постановах Верховного Суду, у разі вибору і застосування норми права до спірних правовідносин. По-третє, викладання сімейного права має бути спрямоване на формування у здобувачів вищої освіти критичного мислення та системного підходу до тлумачення сімейно-правових норм. По-четверте, практико-орієнтованість освітнього процесу підготовки правників спрямовує викладання сімейного права на застосування комплексного підходу, що означає вирішення казусів із сімейного права з урахуванням знань цивільного права, цивільного процесуального права, адміністративного права, кримінального права тощо та підготовку необхідних письмових консультацій, правових документів, у тому числі процесуальних.

Ключові слова: сімейне право, навчальна дисципліна, сімейні правовідносини, джерела сімейного права, практико-орієнтованість освітнього процесу, комплексний підхід.

Krasytska Larysa. Improvement of Family Law teaching

The article is focused on determining the factors influencing the family law teaching. It has been argued that thorough theoretical knowledge in the field of family law and practical skills of legal argumentation in regard to disputes arising from family legal relations contribute to effective protection of violated family right or interest of a participant in family legal relations. The author has proved that the improvement of family law teaching in modern conditions of reforming higher legal education should be accomplished taking into account the following factors. First, family law is a branch of private law, therefore it is advisable to consider legal regulation of certain family relations in terms of the possibility of subsidiary application of the norms of the Civil Code of Ukraine to the regulation of such relations. Secondly, it is advisable to pay special attention to the sources of family law and the issue of the effect of family legislation over time,

in particular, it is mandatory to analyze those international treaties of Ukraine that regulate family relations, the judgments of the European Court of Human Rights in cases concerning the protection of the right to respect for private and family life. It is appropriate to analyze Resolutions of the Supreme Court, which are not sources of law, but the court takes into account the conclusions regarding the application of the relevant law norms set out in the Resolutions of the Supreme Court, when choosing and applying the law norm in regard to disputed legal relations. Thirdly, the teaching of family law should be aimed at forming critical thinking of higher education students and systematic approach to the interpretation of family and legal norms. Fourthly, the practical orientation of educational process for training lawyers addresses the teaching of family law to the application of comprehensive approach, which means solving family law fortuitous events taking into account the knowledge of civil law, civil procedural law, administrative law, criminal law, etc. and preparing necessary written consultations, legal documents, including procedural ones.

Key words: family law, course unit, family legal relations, sources of family law, practical orientation of the training process, comprehensive approach.

Зміст юридичної освіти і якість підготовки правників в Україні постійно привертають до себе увагу в контексті реформування вищої юридичної освіти. У проєкті Концепції розвитку юридичної освіти зазначено, що недостатній рівень теоретичних знань та практичних навичок у значної частини випускників правничих шкіл України є одним із проявів проблеми, яка полягає в невідповідності змісту юридичної освіти та якості підготовки в правничих школах сучасним вимогам ринку праці та викликам, що стоять перед сучасним демократичним суспільством, глобальним тенденціям розвитку та завданням професійної діяльності правників у різних сферах діяльності [1].

Н.С. Кузнецова наголошує, що загалом юридична підготовка має спиратися на доволі міцний, єдиний фундамент основних юридичних знань і практичних навичок, який однаково необхідний кожному правнику: судді, адвокату, прокурору, слідчому, нотаріусу тощо [2, с. 67].

Зазначені чинники впливають і на викладання сімейного права, оскільки ґрунтовні теоретичні знання в галузі сімейного права та практичні навички юридичної аргументації щодо спорів, що виникають із сімейних правовідносин, сприяють забезпеченню ефективного захисту порушеного сімейного права чи інтересу учасника сімейних правовідносин.

Євроінтеграційні процеси України, введення воєнного стану в Україні, впровадження елементів дистанційної форми здобуття вищої освіти актуалізують питання щодо вдосконалення викладання галузевих правових дисциплін, у тому числі й викладання сімейного права.

В українській правничій літературі постійним є інтерес до забезпечення якісної підготовки студентів-юристів [2], якості викладання галузевих юридичних дисциплін [3; 4; 5; 6]. Проте сучасні виклики, які стоять перед українською правничою спільнотою, вимагають постійного вдосконалення викладання юридичних дисциплін, серед яких – і сімейне право, і проблеми сімейного права тощо.

Метою статті є визначення основних напрямів викладання сімейного права у сучасних умовах розвитку українського суспільства та національної правової системи.

На сьогодні сфера сімейних правовідносин як предмет вивчення становить інтерес для будь-якого юриста, зважаючи на те, що значно розширено сферу договірного регулювання сімейних відносин, передбачено можливість вирішення спорів не тільки у судовому порядку, адміністративному порядку, а й проведення медіації тощо. Міграційні процеси, які відбуваються в Україні та за кордоном, введення воєнного стану в Україні загострює сімейні конфлікти та збільшує кількість сімейних спорів. Основне завдання викладача сімейного права полягає у формуванні таких компетентностей правника з креативним мисленням, які дадуть йому можливість постійно саморозвиватися, критично аналізувати фактичні дані, надавати їм правильну правову кваліфікацію, скласти відповідні правові документи, в тому числі процесуальні документи.

Видається, що під час викладання сімейного права і складання робочих програм з навчальної дисципліни «Сімейне

право» доцільно враховувати такі чинники. Сімейне право є галуззю приватного права, тому доцільно розглядати правове регулювання певних сімейних відносин у контексті можливості субсидіарного застосування норм Цивільного кодексу України до регулювання цих відносин, наприклад, щодо обчислення та перебігу позовної давності до вимог, що впливають із сімейних відносин, підстав та наслідків визнання сімейно-правових договорів недійсними тощо. При цьому необхідно визначитися з власним поглядом щодо того, що в Концепції оновлення Цивільного кодексу України пропонується оновлення сімейного права як частини Цивільного кодексу України [7, с. 28].

Особливу увагу доцільно приділити джерелам сімейного права та питанню дії сімейного законодавства в часі, що є важливим для правозастосовної діяльності. Зокрема, обов'язково необхідно проаналізувати міжнародні договори України, що регулюють сімейні відносини, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, оскільки вони стали частиною національного сімейного законодавства України, наприклад, Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, прийняту 11 травня 2011 р. у м. Стамбулі [8], яку ратифіковано із заявами і застереженням Законом України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» від 20 червня 2022 р. № 2319-IX [9]; Конвенцію про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання, прийняту 23 листопада 2007 р. у м. Гаага [10], ратифіковану із заявами та застереженнями Законом України «Про ратифікацію Конвенції про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання» від 11 січня 2013 р. № 26-VII [11].

Характеризуючи джерела сімейного права, необхідно враховувати, що згідно зі ст. 17 Закону України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди під час розгляду справ застосовують Конвенцію та прак-

тику Суду як джерело права [12]. Отже, джерелом сімейного права є рішення Європейського суду з прав людини, зокрема, у справах щодо захисту права на повагу до приватного і сімейного життя, що охороняється ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. [13]. Наприклад, розглядаючи питання щодо позбавлення батьківських прав та відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав, варто проаналізувати Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Савіни проти України» від 18 грудня 2008 р. [14]; розглядаючи форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, варто проаналізувати Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Лазоріва проти України» від 17 квітня 2018 р. [15] тощо.

Велике значення для набуття навичок правозастосування має з'ясування питання дії сімейного законодавства в часі, що зумовлено змінами в правовому регулюванні сімейних відносин. Зокрема, з набранням чинності з 01 січня 2004 р. Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р. (далі – СК України) істотно змінилося правове регулювання майнових відносин жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі. Згідно з ч. 1 ст. 74 СК України, якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними [16]. Тому необхідно враховувати, що на майно, набуте такими особами під час спільного проживання до 01 січня 2004 р., поширювався режим права спільної часткової власності, а їхні майнові права та обов'язки визначалися виключно нормами цивільного законодавства [17, с. 226–227]. Норми СК України застосовуються лише в частині тих прав і обов'язків, що виникли після набрання ним чинності, тобто з 01 січня 2004 р. Також законодавець по-різному визначав правовий режим майна, набутого одним із подружжя під час шлюбу внаслідок приватизації державного житлового фонду, та

земельних ділянок, набутих внаслідок безоплатної передачі їх одному з подружжя із земель державної або комунальної власності, у т. ч. приватизації, тому варто враховувати, що на праві особистої приватної власності кожному з подружжя належить житло, земельна ділянка, набуті ним у процесі приватизації, якщо право власності на приватизоване житло, земельну ділянку виникло в період по 07 лютого 2011 р. включно (08.02.2011 набрав чинності Закон України від 11 січня 2011 р. «Про внесення зміни до ст. 61 СК України щодо об'єктів права спільної сумісної власності подружжя») та у період починаючи з 13 червня 2012 р. до сьогодні (13.06.2012 набрав чинності Закон України від 17 травня 2012 р. «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо майна, що є особистою приватною власністю дружини, чоловіка») [18, с. 583–584]. Приклади змін у правовому регулюванні сімейних відносин можна наводити й інші, що ще раз підкреслює гостроту питання щодо дії сімейного законодавства у часі.

Варто акцентувати увагу ще й на тому, що постанови Верховного Суду не є джерелами права, проте вивчення сімейного права України передбачає не тільки аналіз нормативно-правових актів та інших джерел права, що регулюють сімейні відносини, а й аналіз постанов Верховного Суду, оскільки згідно з ч. 4 ст. 263 Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV у разі вибору і застосування норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладених у постановах Верховного Суду [19]. Доцільність існування такого підходу може викликати дискусію, зважаючи, що Україна належить до країн континентальної правової сім'ї, проте в межах наближення освітнього процесу до практичної діяльності аналіз постанов Верховного Суду є доцільним. Висновки Верховного Суду щодо застосування норми права в подібних правовідносинах становлять предмет вивчення ще і з позиції того, що Верховний Суд може й відступити від свого висновку, тому варто визначитися з власною аргументацією щодо застосування норми права в подібних правовідносинах. Так, становлять

інтерес для аналізу постанови Верховного Суду щодо розгляду цивільних справ про поділ спільного майна подружжя, зокрема, якщо частка у статутному капіталі приватного підприємства була придбана за спільні кошти подружжя; про стягнення аліментів з повнолітніх дітей на утримання непрацездатних батьків; про стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів на дитину тощо.

Викладання сімейного права потребує формування у здобувачів вищої освіти критичного мислення та системного підходу до тлумачення сімейно-правових норм. Зокрема, це можна продемонструвати, розглядаючи такі питання, як підстави виникнення сімейних правовідносин, форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Варто звертати увагу на те, що сімейні правовідносини можуть виникати, змінюватися й припинятися з адміністративно-правових актів, наприклад, рішення органу опіки та піклування про встановлення опіки над дитиною та призначення опікуна. Прийняття такого рішення органом опіки та піклування не означає, що виникають адміністративні правовідносини, між опікуном малолітньої дитини та підопічною дитиною виникають сімейні правовідносини щодо виховання у сім'ї опікуна дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування.

Практико-орієнтованість освітнього процесу підготовки правників спрямовує викладання сімейного права на застосування комплексного підходу, що означає вирішення казусів із сімейного права з урахуванням знань цивільного права, цивільного процесуального права, адміністративного права, кримінального права тощо. Набуття практичних навичок застосування сімейно-правових норм передбачає насамперед набуття навичок підготовки письмових консультацій, правових документів, у тому числі процесуальних. Наприклад, розглядаючи тему «Шлюб», доцільно не тільки розглянути теоретичні положення сімейного права щодо укладення та припинення шлюбу, а й підготувати зі здобувачами вищої освіти заяву про надання права на шлюб, заяву про розірвання шлюбу в порядку ст. 109 СК України, позовну заяву про розірвання шлюбу,

з'ясувавши питання територіальної юрисдикції (підсудності) таких справ, необхідно визначитися із судовим збором за цією категорією справ та сформуванню квитанцію для сплати судового збору на сайті «Судова влада». Крім того, доцільно ознайомитися з роботою вебпорталу «Звернення у сфері державної реєстрації актів цивільного стану» щодо подання заяви про державну реєстрацію шлюбу онлайн та ін. Під час вивчення теми «Майнові права та обов'язки матері, батька і дитини» буде корисним для здобувача вищої освіти проведення разом з викладачем розрахунку неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів на дитину, який буде покладено в обґрунтування позову про стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів на дитину.

Комплексний підхід має застосовуватися у розгляді кожної теми навчальної дисципліни «Сімейне право» в аспекті визначення негативних правових наслідків невиконання сімейно-правових обов'язків. Наприклад, невиконання батьками обов'язку з виховання дитини доцільно розглянути як з позиції наявності підстав для позбавлення батьківських прав, так і з позиції цивільно-правової відповідальності за шкоду батьками, позбавленими батьківських прав, адміністративної відповідальності за невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей. Невиконання сімейних обов'язків з надання утримання може потягти притягнення особи до кримінальної відповідальності за злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів), а також злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні, або злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання непрацездатних батьків.

Так само, розглядаючи питання щодо укладення шлюбу, доцільно проінформувати здобувачів вищої освіти про кримінальну відповідальність за примушування до шлюбу, розглядаючи питання щодо влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавле-

них батьківського піклування, варто наголосити про кримінальну відповідальність за незаконну посередницьку діяльність або інші незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) дитини, передачі її під опіку (піклування) чи на виховання у сім'ю громадян, за розголошення таємниці усиновлення (удочеріння), зловживання опікунськими правами.

Отже, удосконалення викладання сімейного права у сучасних умовах реформування вищої юридичної освіти має відбуватися з урахуванням таких чинників. По-перше, сімейне право є галуззю приватного права, тому доцільно розглядати правове регулювання певних сімейних відносин у контексті можливості субсидіарного застосування норм Цивільного кодексу України до регулювання цих відносин. По-друге, особливу увагу доцільно приділити джерелам сімейного права та питанню дії сімейного законодавства в часі, зокрема, обов'язково необхідно проаналізувати міжнародні договори України, що регулюють сімейні відносини, рішення Європейського суду з прав людини у справах щодо захисту права на повагу до приватного і сімейного життя. Доцільним є аналіз постанов Верховного Суду, які не є джерелами права, проте суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладених у постановках Верховного Суду, у разі вибору і застосування норми права до спірних правовідносин. По-третє, викладання сімейного права має бути спрямоване на формування у здобувачів вищої освіти критичного мислення та системного підходу до тлумачення сімейно-правових норм. По-четверте, практико-орієнтованість освітнього процесу підготовки правників спрямовує викладання сімейного права на застосування комплексного підходу, що означає вирішення казусів із сімейного права з урахуванням знань цивільного права, цивільного процесуального права, адміністративного права, кримінального права тощо та підготовку необхідних письмових консультацій, правових документів, у тому числі процесуальних.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Проєкт Концепції розвитку юридичної освіти. URL: <https://kno.rada.gov.ua/fsview/75465.html> (дата звернення: 14.10.2022).
2. Кузнєцова Н. Забезпечення якісної практичної підготовки студентів-юристів як невід'ємний складник реформування юридичної освіти. *Право України*. 2017. № 10. С. 66–72.
3. *Підвищення якості викладання галузевих юридичних дисциплін* : збірник матеріалів круглого столу (м. Київ, 7 жовтня 2021 р.). Київ : Київський регіональний центр НАПрН України, 2021. 92 с.
4. Іванків І. Зміна підходів до викладання у юридичній освіті як основна передумова формування професійного правника. *Право України*. 2017. № 10. С. 73–81.
5. *Реформування юридичної освіти: виклики часу* : збірник статей до ювілею доктора юридичних наук, професора Наталії Семенівни Кузнєцової / відп. ред. О.В. Кохановська та О.О. Кот. Київ : ПрАТ «Юридична практика», 2019. С. 373–388.
6. Простибоженко О.С. Сімейне право як навчальна дисципліна: окремі думки щодо ефективного викладання. *Нове українське право*. 2021. Вип. 5. С. 94–98.
7. Красицька Л.В. Підвищення якості викладання сімейного права в умовах дистанційного навчання. *Підвищення якості викладання галузевих юридичних дисциплін* : збірник матеріалів круглого столу (м. Київ, 7 жовтня 2021 р.). Київ : Київський регіональний центр НАПрН України, 2021. С. 27–29.
8. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11 травня 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення: 14.10.2022).
9. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : Закон України від 20 червня 2022 р. № 2319-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text> (дата звернення: 14.10.2022).
10. Конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання від 23 листопада 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_l12#Text (дата звернення: 24.10.2022).
11. Про ратифікацію Конвенції про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання : Закон України від 11 січня 2013 р. № 26-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 10. Ст. 104.
12. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 24.10.2022).
14. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Савіни проти України» від 18 грудня 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_454#Text (дата звернення: 23.10.2022).
15. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Лазоріва проти України» від 17 квітня 2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d30#Text (дата звернення: 23.10.2022).
16. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 23.10.2022).
17. Красицька Л.В. Про деякі аспекти дії сімейного законодавства у часі. *Проблеми цивільного права та процесу* : матеріали наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті професора О.А. Пушкіна (7 червня 2014 р.). Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2014. С. 226–230.
18. Сучасні проблеми цивільного права та процесу : навчальний посібник / С.О. Сліпченко, О.В. Синегубов, В.А. Кройтор та ін. ; за ред. Ю.М. Жорнокуя та Л.В. Красицької. Харків : Право, 2017. 808 с.
19. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 24.10.2022).